

НІГІЛІСТИЧНИЙ ІНДИВІДУАЛІЗМ МАКСА ШТІРНЕРА

У статті в контексті нігілістичного світогляду розглядаються головні ідеї книги Макса Штірнера "Єдиний та його власність". Розкрито критику Штірнером "примар" людської сутності. Подана характеристика позитивної програми філософа, проаналізовано сутність понять "Я" та "єдиний".

Ідеї Макса Штірнера (справжнє ім'я – Йоганн Каспар Шмідт) (1806 – 1856 рр.) по-справжньому стали відомими тільки через півстоліття після виходу його книги "Єдиний та його власність" (1844). У наш час кризи колективістських цінностей, коли все більше індивідуальна кризова свідомість, шукаючи шляхи свого подолання звертається до феномену нігілізму, варто ще раз проаналізувати його погляди, які на десятиліття випередили розвиток ідей індивідуалізму та анархізму, предтечею яких вважають Штірнера.

У центрі філософії Штірнера лежить фейєрбахівська людина. Як учень Фейєрбаха, він виходить із її божественної природи, вважаючи, що Бог – лише відчужена сутність людини, якій вона молиться. Штірнер на цьому не зупиняється й робить із цього найрадикальніші висновки. З цього випливає, що людина – творець світу, однак через відчуження вона не усвідомлює цієї ролі творця. І через це неусвідомлення з'являються "примари", "привиди" – ідеї, в які людина вкладає вищі цінності, однак, котрі реально не існують. Через це забувається й відсувається на другий план конкретна особа – "Я", яка і є творцем цих "примар" та цінностей. Саме тому Штірнер висуває вимогу позбутися цих "привидів", оволодіти цими цінностями, тим самим на їх місце поставивши новий ідеал, нового Бога – "Я".

За Штірнером, як правильно зазначає А. Камю, "історія є лише багаточисним посяганням на принцип єдиного, яким є "я", принцип живий, чітко визначений, переможний, який протистоїть гніту ряду абстракцій..." [1: 217]; усі періоди історії люди були одержимі певними ідеями, духами, котрі були шкідливими абстракціями, що існують тільки в людській голові. Будучи одержимими ідеями, намагались надати їм буття, вселити дух в плотть. Однак, за Штірнером, це неможливо реалізувати повною мірою, тому що ідея не має буття. Буття ж Штірнер отожднює з тілесністю.

Держава, Бог, община, сім'я, право, обов'язок, релігія, культура, істина, людство, філантропія, батьківщина тощо – це не реальність, а всього лише сфера ідей, фантоми, котрими одержимі люди. Для них цінності лежать саме в цій площині, площині духу, тоді як справжні цінності містяться в площині емпіричній, чуттєвій. Саме ці абстракції не дають побачити за Людиною особистості, вони нівелюють те єдине, неповторне, що знаходиться в кожному з нас. Нинішня епоха відрізняється тільки тим, що на місце фантома Бога поставлено фантом Людини. Тому Штірнер і не сприймає ідей Реформації, Великої Французької революції та інших, нібито прогресивних, подій в історії людства. Їх прогресивність тільки половинчата, бо пропонує альтернативою попереднім цінностям інші, однак такі ж святі, як і попередні. Вказані події привели до торжества не єдиної людини, "Я", а до торжества буржуа, громадянина, політичної Людини.

Релігія для Штірнера несприйнятлива через те, що примушує молитися єдиному творцю, судді та власнику світу – Богу, який, як було вище зазначено, є лише однією з форм відчуження людини; поруч із реальним світом релігія творить потойбічний, "істинний" світ, вмістилище справжніх цінностей, у який потраплять тільки "добрі" люди – не егоїсти. Тому релігія принижує "природну" людину з усіма її інстинктами, потребами, особливостями. Для релігії усі грішники, а Штірнер стверджує протилежне: "... усі Ми надто досконалі! Адже в кожному певну мить Ми – все, чим Ми можемо бути і Ми зовсім не зобов'язані бути більшим" [2: 422].

Християнство, за Штірнером, поділило історію на два періоди – до народження Христа язичники намагались ідеалізувати дійсність, а після – християни намагались реалізувати ідеал. Ця спроба привела до утворення ще одного привида – Людини. Штірнер вважає головним питанням християнства питання буття Бога – йому як ідеї намагаються надати буття, плотть, і для цього "християнство починає з того, що Бог стає Людиною, і воно здійснює свою справу навернення і спокути для того, щоб приготувати Богу обитель в кожній Людині й у всьому людському і все пронизати духом; воно працює для того, щоб приготувати обитель "духу" [2: 428]. Таким чином, змінилася лише сама вища істота: замість Бога люди почали поклонятися Людині.

Для християнства не важлива конкретна особистість, для нього важлива ідея, якою є Людина. Неповторність кожного "Я" було знецінено шляхом оголошення примату духу над тілом. Ефемерна суперечність між людиною, яка вона є, і якою вона нібито, за християнськими нормами має бути, породила есхатологічні уявлення. А релігійний страх, за Штірнером, деформував людину: зі свідомого творця вона перетворилась на "одержимого" учня, котрий із дитинства починає засвоювати стандарти, норми поведінки суспільства.

З тих же міркувань Штірнер критикує державу – уособлення гегелівського абсолютного духу. Він не бачить суттєвих відмінностей між церквою та державою – головне, що вони залишаються *священними*. Держава така ж свята, як і церква, змінився лише об'єкт поклоніння: ним стала Людина; просто потойбічне поза нами (Бог) перемістилося всередину нас (Людина). Для держави й громадян святими (тобто, недоторканими) є право, закони, власність. Головний ворог держави – егоїст, особистість, котра не визнає ці атрибути священними. Завдання держави – виховання "законослухняних громадян", вона є ще одним інкубатором з виробництва "святого" продукту – на цей раз Людини. Проти егоїста держава бореться різними засобами, одним із яких є принцип рівності. Штірнер пише: "Перед цим Богом – державою – зник усілякий егоїзм, і перед ним усі рівні; усі, без будь-яких відмінностей, були "людьми", тільки "людьми" [2: 127]. Рівність, за Штірнером, – це святе

право, а рівність усіх "лише привид, оскільки будь-яке право не що інше, як дозвіл, тобто акт милості..." [2: 245]. У цьому контексті він не сприймає сучасних йому політичних доктрин: лібералізму, соціалізму, комунізму та анархізму. Усі ці течії, що вийшли з лона християнської любові до Людини, вважають людське найважливішою характеристикою Я. Усі вони шукають і вважають головним в людині те, що зближує й споріднює її з іншими, і на цю сферу людської природи суспільство накладає свої права. Так, християнину потрібен дух, "лібералу – моя людяність". Лібералізм прагне свободи для держави, релігії, совісті тощо, тому їхня свобода для Штірнера "моє рабство". Ліберали – це жебраки, котрі випрошують свободу у фантому – держави – і тому ніколи самі не стануть вільними. Їх свобода завжди має в собі прагнення до нового панування. Самому взяти свободу – ось суттєва відмінність егоїста від ліберала.

Анархізм в обличчі Прудона прагне власності для суспільства, тому для Штірнера він нічим не кращий від лібералізму, оскільки вимагає пожертвувати інтересами одиничного задля "всезагального блага". Комунізм же вирішальною характеристикою людини робить її здатність до праці, тоді як конкретне "Я" стоїть вище цієї характеристики. Штірнер міркує наступним чином: я можу працювати професором, міністром, генералом, однак, по суті, це може робити кожен, моя ж особливість виходить за межі характеристики праці. Комунізм хоче зробити усіх однаковими жебраками, котрі володіють абстрактним багатством – своєю здатністю до праці.

Для Штірнера не суттєво, яка саме держава перед ним – монархія чи республіка – він бунтує проти держави як самої ідеї: "Будь-яка держава – *деспотія*, незалежно від того, чи панує один деспот, чи їх багато, як в республіці, де панують усі, тобто, один панує над іншим" [2: 233]. У державі егоїст, "Я", не має жодних своїх власних прав: тільки держава вирішує, давати тобі право чи ні. Держава забирає у вільної особистості право наказувати, а суспільство – право володіти. Однак власність є не тільки матеріальною, існують ще й думки, переконання "Я". Що з ними робить суспільство і держава? За Штірнером, і цю власність в егоїста забирають, роблячи її безликою, загальнолюдською і тим самим перетворюючи ще на одного фантома.

Таким чином, і держава, і релігія прагнуть змусити людину відмовитися від свого "Я", через виховання та культуру спрямовуючи "приручених рабів" до реалізації чергового ідеалу-фантому: "...стверджуючи, що моральність, свобода, гуманність – це "сутність" Людини, так само як і релігія, політика прагне "виховати" Людину, підтримувати прояви її "сутності", її "призначення", взагалі *зробити* з неї щось, а саме – "істинну" Людину; релігія намагається зробити її "істинно віруючою", політика – "істинним громадянином чи підданим". По суті все зводиться до одного й того ж, як би не назвати "призначення" – божественним чи людським" [2: 288]. А за Штірнером, людина немає жодного вищого призначення: вона *вже* є те, що вона є, не більше, і не менше, і такі прагнення "одержимих" лише відволікають її від реалізації своєї сутності, що для "Я" полягає в споживанні життя як свічки, спалюючи її.

Нігілізм Штірнера стосується й моралі. У своїй критиці він, власне, стає "над" мораллю, що до нього (на думку Штірнера) ніхто не робив. Вона в Штірнера є ще одним проявом релігійної "перебудови" людини: "Моральний вплив починається з *приниження*, та він навіть є не що інше, як це пониження, ломка і примус мужності до *покори*" [2: 107]. Також він відкидає принцип любові "одержимих", який полягає в створенні "над" Людиною трансцендентного світу, який переповнений "привидами", в жертву котрим мають бути принесені особисті інтереси кожного. Вони, ідеї, мають стати первинними, егоїзм – вторинним. А той, хто цього не робить, є відступником, якого треба ненавидіти й переслідувати. Тобто, принцип всезагальної любові заперечує сам себе і християнський Бог стає Богом ненависті. Таким у Штірнера є сенс дії ідеї любові – "справедливість". Це не означає, що він взагалі виступає проти любові, його бунт спрямований знову ж таки проти її священного, релігійного характеру: "З любові природної Людини зробили шляхом виховання *заповідь*" [2: 343]. Любов зробили певного роду податком, який "істинна" Людина платить суспільству. А егоїст любить не тому, що це його обов'язок, поклонання як "істинного християнина" а тому, що це відповідає його внутрішній сутності й робить щасливим.

Штірнер вважає, що абстрактну людину любити легше, ніж одиничну, конкретну (цим і пояснюється швидке поширення ідей гуманізму), тому "одержимі" і люблять фантоми. Більше того, любов до Людини неможлива без ненависті до "Я": "Ви любите людей, тому катуєте одиничну особистість, егоїста; ваша любов до Людини – це катування Людини" [2: 346].

Так Штірнер тотально критикує надчуттєвий світ людини. Яку ж позитивну програму він пропонує?

Усім вищенаведеним "примарам" він протиставляє єдину, на його думку, реальність – "Я". Воно в Штірнера одиничне, конкретно-емпіричне, у всій своїй складності, з усіма потребами, прагненнями, єдністю тіла й душі; воно не добре і не зле, воно стоїть, користуючись термінологією Ф. Ніцше, "по той бік добра і зла", воно ідеальне, невинне й неповторне, тобто, божественне. Штірнер не ділить "Я" на "я" інтелектуальне та "я" чуттєве, "я" нижче та "вище". "Я" не є ієрархією, все в мені *єдине*. "Я" більше, ніж ідея і жодне поняття чи властивість не можуть до кінця виразити його сутність, тому що він, як і Бог, досконалий і не має до чого прагнути. А.Б. Рукавішніков, розмірковуючи про божественну сутність штірнеріанського "Я", пише: "... він – повне й вільне самовизначення від початку до кінця. Для нього немає норми, немає гріха, бо йому доступне тільки одне: самовизначення, що витікає з надр його власної досконалої сутності" [3: 22].

Людське – не найважливіша характеристика людини, "Я" покладаю себе людиною лише для того, щоб цим користуватися, це моя власність, а не моя сутність; сутність "Я" – *своєрідність*; її Штірнер ототожнює з творчим началом; від інших "Я" мене має відрізнити моє власне творіння, те, що можу створити "Я" як *єдиний*. Він пише: "Старому лозунгу: "Шануйте Бога" – відповідає сучасний: "Шануйте Людину". Я ж відаю перевагу шанувати себе самого" [2: 166]. Своєрідність якісно відрізняється від ідеї, вона лише "опис власника", "єдиний"

володіє нею, а не навпаки. Вона "охоплює собою все самобутнє й відновлює добре ім'я всього того, що опорочено християнством" [2: 206]. А опорочено саме своєрідність, егоїзм.

Штірнер визначає своєрідність як протилежність свободі лібералів, що може існувати лише в царстві гріха: "Своєрідність же, ... є вся моя сутність і все моє буття, – це Я сам. Я вільний від того, чого *позбувся*, власник же Я того, що в моїй *владі*, над чим Я *паную*" [2: 190]. Сутність свободи в Штірнера негативна – вона зводиться до питання "від чого вільний?", своєрідний "Я" вільний же а рїогї, бо він є найвищим принципом, найвищою цінністю. Своє відношення до світу "єдиний" має формувати тільки на принципах панування та володіння: "Свою свободу по відношенню до світу Я забезпечую для себе тим, що привласнюю собі цей світ, "захоплюю і займаю" його для себе яким би то не було насильством, силою переконання, прохання, категоричної вимоги, навіть лицемірства, обману і т.д., бо засоби, котрими Я для цього користуюсь, співвідносяться з тим, що Я собою представляю" [2: 199]. Для егоїста все, що лежить поза ним не мета, а тільки засіб, мета ж – він сам, він вчиняє егоїстично, руйнуючи усі "святї" ідеали і шукаючи цінність лише в самому собі. І світ ідей має позбутися автономності, і він має стати засобом. Для цього Штірнеру замало вбити Бога, треба ще й вбити Людину.

Головна властивість "єдиного" та головний принцип у відносинах з іншими "Я" є сила. За її допомогою "Я" оволодіваю тим, що не є моє і повстаю проти можливого панування над собою, тим самим повертаючи себе самому собі. Можна сказати, що нігілістичний бунт є природнім станом егоїста.

Штірнер проти поняття "права", оскільки воно передбачає суддю, почуття провини й покарання. Суддею є Бог або ж Людина. Однак "єдиний" невинний, безгрішний, досконалий, тому "Я" є право й сила: "Я маю право на все те, що Я можу осилити. Я маю право скинути Зевса, Ієгову, Бога та ін., якщо можу це зробити, якщо ж не можу, то ці боги завжди залишаться відносно мене правими і сильними" [2: 225]. Руйнуючи за допомогою сили фантому і підкоряючи їх собі, "Я" відкриваю за ними себе, тобто, "Я" стаю всім у всьому. "Я" руйную будь-яке уявлення про есхатологію, бо лише "Я" – мета історії: "Історія шукає Людину, але Людина – це Я, Ти, Ми. Її вважали якоюсь тасмничою істотою, божественною; спочатку це був Бог, потім він став Людиною (людянність, гуманність і людство), і, нарешті, він виявився як одинична, кінцева особистість, як Єдиний" [2: 290-291].

Щоб стати всім у всьому, Штірнер і пропагує крайній нігілізм. Він розуміє "Я" не так, як Фїхте: "Я – це все". Ось як він характеризує дійсне "Я": "Але Я – не є все, Я *руйнує* все, і тільки самознищуюче, яке ніколи немає буття, *кінцеве* Я є дійсне Я. Фїхте говорить про "абсолютне Я". Я ж говорю про себе, про тимчасове Я" [2: 217]. Іншими словами, Штірнер проти надання буття "абсолютному Я", котре є у Фїхте ідеєю, духом.

Не випадково на початку своєї книги Штірнер заявляє: "В основу своєї справи я поклав ніщо". І з цього "ніщо" "єдиний" творить сам себе і стає всім у всьому. Тобто, у Штірнера нігілізм має креативні атрибути. Категорія "ніщо" має й інший сенс: покладаючи себе людиною, "Я" не розділяю себе на "Я", що покладає, і "Я" покладеного: Я – єдиний, "Я одночасно і творець, і творіння". Штірнер пише: "Я, котре досконале так же, як і Бог, є ніщо для всього іншого... Я, що значить – єдиний" [4: 9]. Тобто, "ніщо" – це все у всьому, чим має для себе і по відношенню до світу стати "Я". Це хаос деструкції, однак у Штірнера він набуває певного позитивного змісту, а "ніщо" стає творчим началом.

Отже, єдиний стає власником світу, своєї сили, всім у всьому. Який же спосіб володіння цією власністю? Штірнер відповідає: "Безумовний". Моя власність означає безмежне панування над будь-чим. Раб отримує в ленне (дароване) володіння свою ж владу і власність, яка, однак, вже освячена й називається "правом Людини", далі раб отримує своє становище в суспільстві разом із почуттям вдячності верховній сутності за це, зрештою раб отримує у володіння сам себе, свою цінність. Держава як "привид" є не що інше, як посередник між багатьма "Я" у справі власності. Коли "Я" усвідомлюю свою силу, мені не потрібен "сеньйор", який з милості наділить мене мою ж власністю. Штірнер задає риторичне запитання і тут же відповідає: "Але хїба Я не можу проголосити себе і господарем, і посередником, і своїм власним Я? У цьому випадку виходить наступне:

Моя сила – моя власність.

Моя сила *дає* мені власність.

Моя сила–*Я сам*, і завдяки їй Я є моя власність" [2: 221]. Таким чином, тільки "Я" наділяю себе правом власності на ті чи інші речі за допомогою сили. "Отже, що таке *моя* власність? – запитує Штірнер і відповідає. – Тільки те, що в моїй *владі*!" [2: 304]. Усі питання власності має вирішувати Сила: не моїм є те, що я не в силах собі привласнити. А з цього випливає імморалізм Я-єдиного: в цих питаннях вирішальну роль відіграє не любов, чесність, справедливість і т.д. Штірнер визнає тільки Силу.

Однак, як може така егоїстична, конкретна особистість співіснувати з іншими людьми, адже людина – істота соціальна, і без спілкування та взаємодії з іншими вона просто перетвориться на звіра? Вихід один: *кожен має стати єдиним*. Це має статися в результаті бунту, повстання проти "привидів". Саме повстання, а не революція має привести до панування єдиного. Революція знищує форми "святості", однак не саму святість, тому що революцію здійснює фантом "народ" заради ідеалів фантому "народу". *Повстання ж має знищити саму ідею духу*. На уламках зруйнованого світу ідей і має виникнути царство єдиних – "союз егоїстів". Тут прослідковується універсальний та всеохоплюючий характер поглядів Штірнера.

Власне, ця концепція "союзу егоїстів" слабша за нігілістичну критику "привидів" людської сутності. Складається враження, що Штірнер цим "союзом" робить певну поступку своєму ж нігілізму, який дійшов до останньої межі. Так, союз, на його думку, відрізняється від традиційної побудови суспільства тим, що існує для задоволення потреб "Я", а не навпаки. "Єдині" не мають по відношенню до союзу жодних обов'язків, а союз – жодних прав. Союз (або асоціація) може обмежувати *свободу* "Я" (ми в будь-якому разі себе чимось обмежуємо), однак не *власність* егоїста, як це робить суспільство. Мета союзу – не привид свободи, про який

мріють ліберали, соціалісти, комуністи, анархісти, а збереження своєї особливості. Іншими словами, в союзі "Я" стою над ним, у суспільстві – воно наді мною.

У цьому сенсі було б невірно називати Штірнера демократом, котрий прагне звільнити й тим самим зрівняти усіх. У "союзі" принцип рівності є неможливим, адже сили кожного неповторного "Я" не може бути однаково, а, отже, і однакової кількості власності також. Іншими словами, кожен "Я" володіє світом, своєю власністю в міру своєї сили. Власне, цей союз є не що інше, як поверненням у додержавний стан "війни всіх проти всіх", в якому, за Штірнером, виживають лише ті, хто є більшим егоїстом, тобто, сильнішим, ніж інші. Мислячи суто в політичній та соціальній площині, цей аспект його концепції можна сміливо назвати утопічним.

Штірнер попри усю суперечність своїх поглядів не є апологетом анархії та хаосу, бездумного нігілізму. Його філософія виходить за межі соціально-політичних теорій. *Глибинна суть його концепції "єдиного" полягає в поверненні людині функції творця цінностей.* Творець не відділяє себе від свого творіння, він не ставить його над собою, і не служить йому, він не одержимий ним, його творіння ніколи не стане "річчю в собі". Не стане тому, що "єдиний" завжди знищує свою власність, а, отже, і себе, і з цього "ніщо" творить себе знову. Коло замкнулося.

Таким чином, "єдиний" Макса Штірнера є більше інтуїтивним передчуттям, ніж конкретною програмою чи ідеологією, і саме так слід його сприймати. Так, Штірнер проти ідей, яким служить людина, однак він і сам принцип "Я" підносить до рангу універсального, всезагального. Це вважається недоліком його поглядів. Проте, з іншого боку, цим Штірнер і виходить із заплутаних лабіринтів нігілізму, в якому блукає його Я-єдиний. Негативно ставлячись до сфери духу, Штірнер сам бунтує в цій сфері і тут створює свого "єдиного". Даючи оцінку "Я" Штірнера А. Гольдшмідт слушно визначає його як генія, "що художньо протистоїть світу" [5: 498]. Тому концепцію Штірнера можна назвати поруч з універсальною і латентно елітарною, бо *всі* не можуть бути геніями, творцями та власниками свого ж створеного світу. Не *всі* можуть почути Штірнера, а він "...закликає людей, кожному одиничну особу, обернутися до себе, щоб побачити, що сутність лежить в них самих і що вони лише помиляються, покладаючи її поза нами" [6: 397-398]. Не *всі* наважаться поринути в "ніщо", щоб там знайти свою власну неповторність творця (і якої там може не бути). Повертаючи "Я" функцію свідомого творця свідомо чи несвідомо Штірнер надає своїй концепції статусу гуманістичної, тим самим возвеличуючи людину до статусу міри усіх речей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Камю А. Бунтарь // Камю А. Миф о Сизифе; Бунтарь / Пер с фр. О.И. Скуратович. – Минск: ООО "Попурри", 2000. – С. 143-538.
2. Штирнер М. Единственный и его собственность / Пер. с нем. Б.В. Гиммельфарба, М.Л. Гохшиллера. – СПб.: 2001. – 448 с.
3. Рукавишников А.Б. Деструктивная антропология Макса Штирнера // Штирнер М. Единственный и его собственность / Пер. с нем. Б.В. Гиммельфарба, М.Л. Гохшиллера. – СПб.: 2001. – С. 5-27.
4. Штирнер М. Единственный и его собственность. Пер. с нем. – Харьков: Основа, 1994. – 560 с.
5. Гольдшмидт А. Макс Штирнер, его жизнь и его дело // Штирнер М. Единственный и его собственность. Пер. с нем. – Харьков: Основа, 1994. – С. 496-498.
6. Штайнер Р. Макс Штирнер // Штирнер М. Единственный и его собственность. Пер. с нем. – Харьков: Основа, 1994. – С. 397-398.

Матеріал надійшов до редакції 05.04.2007 р.

Воронюк А.Л. Нигилистический индивидуализм Макса Штирнера.

В статье в контексте нигилистического мировоззрения рассматриваются главные идеи книги Макса Штирнера "Единственный и его собственность". Раскрыто критику Штирнером "призраков" человеческой сущности. Подана характеристика позитивной программы философа, проанализирована сущность понятий "Я" и "единственный".

Voronyuk. O.L. The nihilistic individualism of Max Stirner.

The article deals with the main ideas of the book "The Ego and His Own" by M. Stirner in the context of nihilistic worldview. There revealed the "phantoms" of human's essence criticize by Stirner. There is given the characteristic of philosopher's positive programme and analyzed the essence of the ideas "I" and "The Ego".